

מורשת אב בכתיבתו ההלכתית של רבי אברהם בן הרמב"ם

א. פתיחה

ב. בעקבי הרמב"ם

ג. דוגמאות למחלוקות הלכתיות

1. נטילת ידיים ביום הכיפורים ובתשעה באב

2. ברכות "שלא עשני גוי" "שלא עשני עבד" ו"שלא עשני אשה"

3. הסכמות ר' אברהם להשגות הראב"ד

ד. השאיפה אל האמת

"ואל יאמר הקורא בחיבורי:

כי מה האדם שיבוא אחרי המלך,

אלא הרי הרשיתי, ויאמר המלך יבוא"¹.

א. פתיחה

העניין הנודע הטבעי, שהאב אוהב את הבן הקטן האחרון, כלומר הנולד לעת

זקנה, יותר מאחיו. והסיבה לזה: **גודל דביקותו בו או רחמיו עליו מפני**

הרגשו או פחדו שהוא יפרוש ממנו מהר על ידי המוות².

הטעם לאהבת בן הזקונים נראה שייך גם בהיות הבן בן יחיד, כפי שהיה ר' אברהם (להלן:

ראב"ם) עצמו³. מסתבר, אפוא, שדבריו אלו של ראב"ם מבוססים גם על ניסיונו האישי, ועל

אהבתו העזה של אביו אליו.

---

* מאמר זה נכתב בעת עיסוקי בתורת הרמב"ם וצאצאיו במסגרת פרויקט "בית הרמב"ם" בריכוזו של פרופ' מנחם בן-ששון; פרויקט הנתמך על-ידי הקרן הלאומית למדע. תודתי לפרופ' בן-ששון על האמון על התמיכה ועל מאור הפנים.

¹ איגרות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת, ירושלים תשנ"ה (הדפסה שלישית), עמ' תקג. (כל ההפניות לאיגרות הרמב"ם הן למהדורה זו).

² פירוש התורה לראב"ם, מהדורת ויזנברג, לונדון תשי"ח, בראשית לו, ג, עמ' קלד. (כל ההפניות לפירוש התורה הן למהדורה זו).

³ ראב"ם נולד בשנת ד' תתקמ"ו (1186) בהיות אביו כבן 50 שנה. אמנם, לרמב"ם הייתה כנראה גם בת שנפטרה בעודה קטנה, ראה איגרות הרמב"ם, עמ' רס-רסג.

אכן, כך כתב הרמב"ם אודות בנו⁴:

ואמנם מעיני בענייני העולם אין לי נחמה זולתי בשני דברים: כשאסתכל ואעיין במה שאעיין, ושיזה בני אברהם ה' יתעלה נתן לו חן וברכה מברכת מי שנקרא על שמו⁵. ומי שהאמין בשמו והאמין בנתינתו - הוא יאמין ויתמיד ויאריך חייו ושנותיו, כי הוא ענו ושפל שבאנשים, מצורף אל זה טוב מידותיו, והוא בעל שכל דק וטבע נאה, ויהיה לו בעזרת ה' שם בגדולים בלא ספק. אשאל מה' יתעלה שישגיח עליו וישלים עליו חסדיו.

אכן, אין ספק, שכדרכו של עולם, אף הבן אהב את אביו. אך לא במידת האהבה נעסוק כאן, ולא בחשש הפרישה⁶, אלא במידת הנאמנות של הבן לחיבור ההלכתי הגדול של אביו, משנה תורה. החיבור הגדול של הרמב"ם, משנה תורה, זכה להתפרסם בתפוצות ישראל עוד בחייו של הרמב"ם⁷, ודומה שלא נטעה הרבה אם נאמר שמאז ועד היום לא נכתב ספר בתלמוד או בהלכה שאינו מתייחס לדברי הרמב"ם אם להקשות ואם לתרץ⁸.

יחסים בין אב לבנו ובין בן לאביו בענייני לימוד ומסורת יש בהם עניין רב, וכל שכן כשהדברים אמורים על מחבר שהשפיע על כל ציבור הלומדים לדורותיהם. לאור זאת,

---

⁴ איגרות הרמב"ם, עמ' תכד. בעניין גילו של ראב"ם בעת כתיבת איגרת זו, ראה שם עמ' תכג, שר"י שילת משער שהיה אז כבן חמש עשרה שנה.

⁵ אברהם אבינו.

⁶ הכוונה לחשש "שהוא יפרוש ממנו מהר על ידי המוות" (כלשונו של ראב"ם לעיל לפני הערה 2). אכן תוצאות "פרישה" מוקדמת זו אינן רגשיות בלבד, אלא גם לימודיות. על החמצה כזו, ראה: תשובות ראב"ם, מהדורת פריימן-גויטיין, ירושלים התרצ"ח, סימן צו, עמ' 141 (בעניין מורה הנבוכים תחילת מאמר שני, ההקדמות): "ההקדמה השביעית הזאת יש לעיין בה וכבר שאלתי עליה אבא מארי זצ"ל ולא שמעתי ממנו בשעה ששאלתי תשובה, אלא עכב אותה עד שיעמיק בהתבוננות, ואולם הזמן לא הספיק לכך". (כל ההפניות לתשובות ראב"ם הן למהדורה זו).

⁷ ראה, למשל, עדותו של רב שמואל בן עלי ראש ישיבת בגדאד (במסגרת פולמוס חריף עם הרמב"ם בעניין נסיעה בנהרות הגדולים בשבת - תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, חלק ד, עמ' 16): "ואף על פי שזה האדון הרב הגדול, יאדירהו צור עולמים, בעל חכמה שופעת וידיעת מיני החכמות וחסדיו גלויים וחיבוריו מפורסמים במדינות (ו)מתפשטים ולא חדלנו מלשבחו ומלפרסם מעלותיו...". וראה גם איגרות הרמב"ם, עמ' שפד: "... וחיבורינו כבר הגיעו לאלו האדונים בבגדאד, ושמענו שבהם פוסקים רוב הישיבות". איגרות הרמב"ם, עמ' שא-שב: "כבר הגיע אלי כתב חכמי צרפת וזולתם בשמותם, מתפלאים ממה שנעשה, ומבקשים אותו בשלמותו, וכבר נתפשט לקצוי הישוב". תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן קס, עמ' 306: "ויורנו הדרתו, התלמידים קבעו להם עתים ללימוד החבור ונתעוררו להם קושיות ומבקשים ממעלתו לבארן...".

⁸ בהקשר זה מרתק לקרוא את דברי הרמב"ם עצמו באיגרתו אל תלמידו ר' יוסף בר' יהודה בעניין המחלוקת עם ראש ישיבת בגדאד (איגרות הרמב"ם, עמ' שב): "וכל מה שספרת לנו ממי שלא יקבלו כפי שראוי לקבלו - אמנם זה הוא בזמני, אבל בזמנים הבאים, כשתסור הקנאה ובקשת השררה, יסתפקו כל בני ישראל בו לבדו ויונח זולתו בלא ספק...".

ולאור העובדה שגם ראב"ם כתב בענייני הלכה, מתבקשת השאלה: מה מידת הנאמנות של הבן לאביו בכתובתו ההלכתית?

אמנם, יש להוסיף הבהרה. לנאמנות יכולות להיות שתי פנים:

א. **הנאמנות הגורפת**, שבה נבלע הבן על קרבו ועל כרעיו בחיבורו של אביו. נאמנות זו היא למעשה התבטלות של הבן בפני אביו, כשכל דבריו הם רק בו או בעבורו. במקרה כזה, לעולם יסבור הבן כדעת אביו, וחיבורו לא ימוש מתחת ידו.

ב. **הנאמנות הבוחנת**, שבה באופן כללי הולך הבן בעקבות אביו, אך הדברים נבחנים לאור מקורות קדומים יותר. במקרה כזה, יתכן שיהיו עניינים שבהם יצוטטו הדברים ממקורות אחרים ולא מחיבורו של אביו, וכן תתכן מחלוקת עם אביו. אכן, ראוי להדגיש שמציאת מקומות כאלו, ואפילו הם מעטים, יש בה לעיתים להעיד על היחס הכולל.

ב. בעקבי הרמב"ם

לאחר פטירת הרמב"ם, הורצו שאלות בעניין ספריו של הרמב"ם לבנו יחידו. שניים מהקבצים הבולטים הם שאלותיו והשגותיו של רבי דניאל הבבלי, ותשובותיו של ראב"ם. קובץ אחד המכונה "ברכת אברהם" כולל השגות ותשובות בעניין משנה תורה, וקובץ נוסף המכונה "מעשה נסים" כולל השגות ותשובות בעניין ספר המצוות.⁹

⁹ שני קבצים אלו יצאו לאור על ידי ר"ב גולדברג: ברכת אברהם, ליק תרכ"ה. מעשה נסים, פאריס תרכ"ז (קבצים אלו אינם נכללים במהדורת פריימן-גויטיין, ראה מבוא למהדורה זו, עמ' 13). לגבי שמותיהם של קבצים אלו יש לציין שהם ניתנו על ידי המוציא לאור הנ"ל על שם התורמים: **אברהם** אלברט כהן ו**נסים** שאמאמא קייד. הכסף משנה שמרבה לצטט תשובותיו של ראב"ם, מזכיר את הדברים האמורים בקבצים אלו בלא שם מיוחד. דוגמאות אחדות: כסף משנה להלכות שבת כד, י: "כתב ה"ר אברהם בנו של רבינו בתשובה...". כסף משנה להלכות לולב ז, ז: "ואני יוסף המחבר באו לידי תשובות הר"א בנו של רבינו וכתוב בהן ששאלוהו... והשיב...". כסף משנה להלכות קרבן פסח ה, ב: "וה"ר אברהם בנו של רבינו הקשו לו הקושיא זו שהקשה הראב"ד והשיב...". כסף משנה להלכות שגגות ז, ג: "מצאתי כתוב שנשאל ה"ר אברהם בנו של רבינו על לשון זה... עד כאן לשונו". כסף משנה להלכות מקוות ד, ד: "אחי"כ מצאתי להר"א בנו של רבינו שכתב וז"ל...". ועוד.

קובץ התשובות "מעשה נסים" הוא למעשה צירוף של שני קבצים. בסוף התשובה החמישית מסתיים החלק הראשון של קובץ התשובות בעניין ספר המצוות, העוסק בתשובות לשאלות בעניין השורשים. סיומו של חלק ניכר הן בסיומה של השאלה החמישית, והן בסיומה של התשובה החמישית: סיומה של השאלה החמישית (הציטוטים מספר 'מעשה נסים' כאן ולהלן הם ע"פ מהדורתו של הרב קלמן כהנא, שנדפסה במשנה תורה לרמב"ם הוצאת פרדס): "וייטיב יתבונן - יאריך אלקים ימיו, מה שנבדך בו עבדו **בהבנת אלו השורשים**, ויודיע מה אצלו בזה". סיומה של התשובה החמישית: "ואם כן נתבאר כל זה, והבנו כל הספיקות אשר למעלתו הרמה - ירוממה האל יתעלה - **בשורשים האלה**, והודענו התשובות על כל חלק מהחלקים, ובארנו כל מה שהיה אצלנו בענייניהם די והותר".

בשאלה השישית נפתח החלק השני של הקובץ העוסק בגוף המניין. פתיחת חלק ניכרת הן בפתיחת השאלה השישית והן בפתיחת התשובה השישית: פתיחתה של השאלה השישית: "כאשר התבוננתי

אכן ראב"ם ראה בתירוץ דברי אביו מעין שליחות שהוטלה עליו, ולכן הקדיש לה זמן רב. כך כתב בפתיחה לספר 'ברכת אברהם':

הנה החבור¹⁰ אשר עמד כל חכם אצלו, ולא יכול גיבור לעמוד למולו, הוציא בעיניו כל סוד נעלם, וגבר בו על גאוני עולם, ויבן¹¹ דיק עליו, ויתמרמר בכל כחו אליו, ויביאו במצוק ובמצור, ולא השאיר לו מבצר, וישימהו לו למטרה, עד אשר פרץ חומתו הבצורה, והנה השועלים מהלכים בתוך רחובותיו, אחר אשר היו האריות מתרחקים מסביבותיו... **ויחדד הרב במחזה ומראה, ויאמר: הבן להלז את המראה, למה בני תעצל הלא אתה גואל היום, רבו המלשינים עלינו, ונכנסו זרים בנחלתנו, וכל אדם ירחיב פיהו, כאלו אין עומד לנגדו, ואיך יוכל לבך להכיל כזה? ולמה זה בני ועל מה זה שקטתה כאיש נדהם, ולא תעמוד כארי נוהם ותלחום מלחמות אבותיך, ותציל מיד זרים נחלתך? ואומר: אהה אדוני! הכלה אתה עושה את שארית זמני? הלא מקצתו לקוח לעבודת גויי הארצות, ומקצתו משועבד לניהול כרם ה' צבאות, ומעט ממנו נשאר לספרים אשר נתתי ידי בחבורם, ולפרושים אשר הנחלתי בביאורם, ואם לזה העניין אתה נותן אותי, מתי אעשה גם אנכי לביתי? ויאמר: יום תוכחה היום ונאצה, שמע ממני וקבל עצה, שמור אשר הנחלתי לך, ואחרי כן תרחיב את גבולך, ואילו המקומות וכיוצא בענייניהם, הנחתי לך להתגדר בהם, פתח פיך ויאירו דבריך, ותרחץ דברי הורדך ומורדך, וידעו כי יש לנו גואל, וכי לא אלמן ישראל. ואומר: כעצתך כן אעשה, ובחסד האל אחסה.**

עיון בשני הספרים - 'ברכת אברהם' ו'מעשה נסים' - יכול בהחלט לעורר את הרושם שהבן משועבד לאביו¹². לכל שאלה יש תשובה שלעיתים מבוססת על מסורת מאביו אך לרוב על סברת עצמו, והוא טורח ליישב כמעט את הכל, לעיתים אף במחיר אי הבנת הגמרא או אפילו תיקונה.

במניין מצוותיו ז"ל נסתפקו לי בהם דברים הרבה, מהם מה שאני מבקש התרת ספיקותיהם, ומהם מה שהשער סגור בהם. וכבר סדרתי קצת מהסגורים לעבדו במכתב הזה". פתיחתה של התשובה השישית: "התבוננו על המצות אשר השער סגור לכבודו, ופתחנו השערים ההם במעט עיון לאופני סגירותיהם, וזה כי הקושיות אשר באו עליהם, אם המה אשר יקשו על כדומיהם לבעלי העיון, עם כל זאת אינם נעדרים מתירוץ לבעלי החכמה".

¹⁰ משנה תורה.

¹¹ רבי דניאל הבבלי.

¹² רושם דומה מתקבל גם מעיון בחיבורו 'מלחמות ה' שכתב "לקהילות ארץ פרובינצא ולשאר הקהילות אשר בגלות ירושלים אשר בספרד, על ענין המחלוקת שנפלה בין חכמי עיר לונל ובין חכמי עיר מונטספלי"ר על דברי המאמר הנכבד ספר מורה הנבוכים וארבע פרקים ראשונים של ספר המדע, עד שגרם רב מחלוקתם שנשרפו הספרים הנזכרים ספר מורה הנבוכים וספר המדע, בחוזק שוחד שהשחידו לשלטון ושאר שרי הארץ" (מהדורת הרב מרגליות, עמ' מז). (בעניין שריפת הספרים, ראה גם: תשובות ראב"ם, סימן עה, עמ' 93-94).

לזה יש לצרף את תכניתו של ראב"ם לכתוב ביאור למשנה תורה. תכנית זו מספר עליה ראב"ם ב'ברכת אברהם' סימן ח:

וכבר פרשתי זה וכיוצא בו בכלל הענינים שפרשתי אותם בספר הביאור לעיקרי החבור שאני מתעסק בחבורו¹³.

ג. דוגמאות למחלוקות הלכתיות

אולם, אף על פי שאין כל ספק שראב"ם הלך בעקבות אביו גם בספריו האחרים - המספיק לעובדי השם ופירוש התורה - עם כל זה ישנם מקרים שבהם חלק על אביו בענייני הלכה, הן באזכור עובדת המחלוקת, והן בשתיקה. זאת ועוד אחרת, לעיתים ניתן להוכיח, שמקורו של ראב"ם הוא מהגמרא ולא ממשנה תורה, ובגמרא הוא רואה את החיבור הסמכותי ולא בספרו של אביו¹⁴. אכן, חשוב לומר, שבסופו של דבר, המקומות שבהם הלך ראב"ם בעקבות אביו מרובים הם לאין שיעור מהמקומות שבהם הוא נחלק עליו¹⁵, אך עיקר ענייננו כאן הוא בהצבעה על כמה עניינים הלכתיים שנחלק בהם ראב"ם על אביו. אמנם, כאמור, גם במקומות מעטים יחסית יש בכדי להעיד על היחס הכולל.

ראוי להדגיש, שאין כוונתנו לסכם את הנושא או למנות כרוכל את כל שלל הדוגמאות, אלא לפתוח פתח לנושא שדומה שלא נבדק דיו¹⁶.

¹³ ראה גם תשובות ראב"ם, סימן קכד, עמ' 210: "והחבורים אשר התחלתי בהם אחר פטירת אבא מארי זצ"ל דקדוק פירוש התלמוד וספר הביאור לעיקרי החבור עדיין לא מצאתי פנאי להשלימם". בעניין דקדוק פירוש התלמוד - יתכן שהכוונה לדקדוק פירוש התלמוד של אביו. ראה שיטה מקובצת לכתובות קט, ב: "ומצאתי להרמב"ם בפירושו לסנהדרין בפרק זה בורר וז"ל... כך נמצא בשיטתו לסנהדרין ומצאתיה ישן נושן עם שיטת שבת להרב עצמו והיה סביב לגיליון כתיבת יד בנו החסיד רבינו אברהם. גם העיד הדיין כמהר"ר משה בן אלאשקר על שיטה זו שהייתה מכתבת יד הרמב"ם המפרשי" (וראה חידושי הרמב"ם לתלמוד, מהדורת רמ"ל זק"ש, ירושלים תשכ"ג, עמ' לח הערה 354). עדותו של מהר"ם אלאשקר מצויה בשו"ת שלו סימן קכא: "דעו לכם כי השם אנה לידי פירוש סנהדרין מכתבת יד טהרת הקדש הרמב"ם ז"ל וכתוב שם דבר זה בעצמו ז"ל...". אמנם, בכל אופן, פירושו לתלמוד של ראב"ם מוזכר במקומות אחרים. ראה הערת פריימן שם עמ' 141 הערה 11. ויזנברג, מבוא נהור שרגא, במהדורתו לפירוש התורה, עמ' 22 והערה 99. בעניין ספר הביאור לעיקרי החיבור - ראה פריימן הערה 3.

¹⁴ עניין שימושו של ראב"ם בגמרא ולא במשנה תורה לא נדגים במסגרת זו, ועוד חזון למועד בעז"ה.

¹⁵ לעיתים אף נוקט ראב"ם בביטויים שמציינים לספרות חז"ל והכוונה היא לכאורה לדברי אביו או לפרשנותו של אביו לדברי חז"ל. על עניין זה כבר עמד ויזנברג בהערותיו לפירוש התורה לראב"ם, וראה גם הערה כללית במבואו, עמ' 55 ודוגמאות בהערה 339.

¹⁶ עיקר העיסוק עד כה בכתיבתו ההלכתית של ראב"ם בספרו המספיק לעובדי השם הוא ביחס להגותו החסידית (ראה, למשל, לאחרונה: יוסף ינון-פנטון, מורשתם הספרותית של צאצאי הרמב"ם, 'פעמים' 97 (תשס"ד), עמ' 9-12 (תחת הכותרת "הלכה ומוסר"). ראה גם להלן הערה 20.

1. נטילת ידיים ביום הכפורים ובתשעה באב

נפתח בביטוי מחלוקת מפורש שיש בו כדי להפתיע בשל חריפותו¹⁷:

כתב הרמב"ם (הלכות תפילה וברכת כהנים ז, ח):

ביום הכיפורים ותשעה באב שאין שם רחיצה - אינו מברך על נטילת ידיים ולא המעביר שינה¹⁸.

על דעתו זו של הרמב"ם חלקו רבים מהראשונים¹⁹, ואפילו בנו כתב נגד דעת אביו בזה²⁰:

הצורה החיצונית של דבריהם ז"ל, ביחס לאיסור הרחיצה ביומיים אלה, מעוררת את הדעה המוטעית לאסור זאת, משום דבריהם שאין מותר לטבול במים אפילו אצבע, ומשום דבריהם בדברי המסורה שלהם, שאחד מהם ז"ל היה ממיר את רחיצת פניו במפה נגובה שמעבירה על גבי עיניו. ועל פי צורה חיצונית זו של ההלכה נוהגים דברי אבא זצ"ל בחבור, ודבריו בהלכות תפלה הם: 'ביום הכיפורים ותשעה באב שאין שם רחיצה אינו מברך על נטילת ידיים ולא המעביר שינה'.

ואולם, אני סבור, שרחיצת ידיים לקריית שמע ולתפלה מחויבת ביום הכיפורים ותשעה באב כחיובה בשאר הימים, ולא אסרוה החכמים ז"ל כי אין היא רחיצה שלתענוג אלא רחיצה שלמצווה. והראיה שלי לכך: טבילת בעל קרי קודם שיבטלה. משום שהיו מחייבים אותה ביום הכיפורים כפי שאמרו. ורחיצת ידיים לקריית שמע ולתפלה בזמן הזה, אין חיובה פחות מחיוב טבילת בעלי קרי באותו הזמן. ואין להשוות רחיצת פנים לזה, משום

¹⁷ השווה לדברי ויזנברג במהדורתו לפירוש התורה לראב"ם, בראשית לב, ג, עמ' קה-קו סוף הערה 11: "אין מדרך המחבר לסתור את דברי אביו... אם מצד הדין או ממידת חסידות המחבר מתנהג ביראת הכבוד לגבי אביו ואינו משיב על דבריו בשום פעם כמו שהוא משיב על דברי שאר החכמים, ובכלל הזה גם ר' מימון אבי אביו. יש ויש שדרכו נוטה מדרך הרמב"ם, אמנם חילוקי דעות כאלה לעולם אינם בולטים אלא באים בהבלעה". וראה עוד דבריו ביחס לבראשית לט, א, עמ' קמו-קמוז הערה 4 (לקראת סוף ההערה), וגם ביחס לבראשית מו, כז, עמ' קעח הערה 45 (בסוף).

¹⁸ הציטוטים מספר אהבה הם ממהדורת מו"ר רנ"א רבינוביץ (עם פירוש יד פשוטה), ירושלים תשמ"ד. וראה גם הלכות שביתת עשור ג, א-ב. הלכות תעניות ה, י.

¹⁹ ראה למשל הגהות מיימוניות בהלכות שביתת עשור שם (אות ב): "מכאן פסק ר"ת שמותר לרחוץ הידים בבקר... וכן פסקו כל רבותינו אחריו זולתי רבינו המחבר דפליג כמבואר בהלכות תפלה פ"ז".

²⁰ המספיק לעובדי השם, מהדורת דנה, רמת גן תשמ"ט, עמ' 70-71 (כל ההפניות לחיבור זה הן למהדורה זו). שמעת אומרים שראב"ם חלק בזה על אביו בגלל נטייתו לדרכי הפולחן של המוסלמים הצופים (אלמתצופין). אולם אף על פי שאין כל ספק בנטייתו זו לאור ביטוייו המפורשים בעניין, ביחס לעניינינו הדברים הם השערה בלא יסוד של ממש לעני"ד. לא ידוע לי על התייחסויות קודמות לעניין במזרח, אך ראה בהערה הקודמת שדעת ראב"ם מצטרפת לדעת גדולי צרפת ואשכנז (שאינם חשודים בנטיות צופיות). ובכן, מסתבר, שישנן סיבות אחרות לחלוק על הרמב"ם בעניין זה.

שאינה מחויבת כרחיצת ידיים, ומשום כך היה ר' יהושע בן לוי ממיר אותה במפה נגובה. זהו עיון נכון מדויק, שאין מחלוקת לגביו אלא אצל מי שאינו מבין אותו או שיש לו פניות, ולו שמע אותו אבא מארי זצ"ל, היה מודה בו כפי שציווה 'והוי מודה על האמת', והרי תמיד ראינוהו ז"ל בבירור מסכים אל הקטן שבתלמידיו, לגבי האמת, למרות עושר לימודו שלא עמד בניגוד למופלגות דתו, ושגיאות מי יבין²¹.

בדוגמא זו ראינו שראב"ם נוקט בלשון חריפה (יחסית) ביחס לדברי אביו, כשהויכוח הוא בפרשנות דברי הגמרא.

2. ברכות "שלא עשני גוי" "שלא עשני עבד" ו"שלא עשני אשה"

כעת נציג דוגמא שבה חולק ראב"ם על אביו בעיקר בגלל טיעון הגיוני.

כתב הרמב"ם (הלכות תפילה וברכת כהנים ז, ו-ט):

כשחוגר חגורו, מברך: ... אוזר ישראל בגבורה. כשלוּבש מנעלו, מברך: ... שעשה לי כל צרכי. כשמהלך לצאת לדרך, מברך: ... המכין מצעדי גבר. ומברך אדם בכל יום: ... שלא עשני גוי... שלא עשני עבד... שלא עשני אשה. שמנה עשרה ברכות אלו - אין להן סדר, אלא מברך כל אחת מהן על דבר שהברכה בשבילו בשעתו.

כיצד? הרי שחגר חגורו והוא על מיטתו, מברך: אוזר ישראל. שמע קול התרנגול אחר כך, מברך: הנותן לשכוי בינה. וכל ברכה מהן שלא נתחייב בה - אינו מברך אותה. כיצד? לן בכסותו - אינו מברך כשעומד מלביש ערומים. הלך יחף - אינו מברך שעשה לי כל צרכי. ביום הכיפורים ותשעה באב שאין שם רחיצה - אינו מברך על נטילת ידיים, ולא המעביר שינה. אם לא נכנס לבית הכסא - אינו מברך אשר יצר את האדם. וכן שאר (כל) ברכות אלו.

²¹ כך העיד הרמב"ם על עצמו בתשובה להשגת רב שמואל בן עלי ראש ישיבת בגדאד (איגרות הרמב"ם, עמ' שפב-שפג. וראה תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן שי, עמ' 572-573. וחלק ד, עמ' 20-21): "ואין ספק אצלי שנדמה לו, ש"צ, שאנחנו כרוב בני אדם, שיקשה עליהם כשיסתור אדם את דבריהם או ישיב עליהם דבר, וכבר פטרנו ה' מזה. בורא עולם יודע שאפילו השיב עלינו הקטן שבתלמידיו, או חבר, או מתקומם - היינו שמחים בזה אם השיב תשובה אמתית, ונשמח בה במה שיעוררנו עליו ממה שנתעלם ממנו. ואם אנחנו רואים גם כן שזה המשיב עלינו טועה - לא נשנא אותו, ולא נרחקהו, חלילה וחס, ולא נתפוס עליו היותו משיב עלינו במה שלא יתאמת, לפי שהאדם אמנם מאמת דעת מיוחדת או מבטלה כפי מה שיראה לו בעיונו בין היה אותו העיון אמת או שקר..." (וראה שם עמ' רפו הערה לשורה 12). וראה גם איגרות הרמב"ם, עמ' שז באיגרת לתלמידו ר' יוסף בן יהודה: "אתה ידעת ענותנותי עם כל אחד, והשנתי עצמי עם הקטן שבקטנים". וראה להלן הערה 31.

בעניין ההסכמה אל האמת אפילו ביחס "אל הקטן שבתלמידיו", ראה הקדמה למסכת אבות, מהדורת ר"י שילת, עמ' רכז: "שמע האמת ממי שאמרה". וראה עוד פירוש התורה לראב"ם, שמות יח, כד, עמ' ש: "ונלמד מסיפור זה דרך הענווה וקבלת ההוראה הנכונה גם ממי שהוא פחות ממנו".

נהגו העם ברוב ערינו לברך ברכות אלו כולן זו אחר זו בבית הכנסת, בין נתחייבו בהן בין לא נתחייבו בהן. וטעות היא ואין ראוי לעשות כן, ולא יברך אדם ברכה אלא אם כן נתחייב בה.

הרמב"ם התנגד למנהג שהיה נהוג בזמנו (על פי הגאונים), שברכות השחר נאמרות בבית הכנסת ברצף אחד, ובין נתחייבו בהן ובין לא²². בעניין הכללי המשיך ראב"ם במלחמה בעקבות אביו²³, אך נחלק עליו באחד הפרטים. מדברי הרמב"ם משמע ששלוש הברכות "שלא עשני גוי", "שלא עשני עבד", "שלא עשני אישה", מברכים "בכל יום" ואין הדבר תלוי בראייתם.

אבל ראב"ם כתב²⁴:

וחיוב כל ברכה מהברכות האלה, שיברכו אותה בעת עשיית הפעולה שלמענה היא תוקנה, כפי שביאר התלמוד. ולא שיברך אותה בבית הכנסת, כפי שקבעו למנהג במנהגות המשובשים.

וכבר השלים עניין זה והזהיר מפני טעות המנהג שבו **אבא מארי זצ"ל** בהלכות תפלה מהחבור, **אלא שמתברר מדבריו ז"ל** ששלוש ברכות מהברכות (האלה), והן שלא עשני גוי ועבד ואשה, (מברכים) אותן (ב)כל מצב, בין שראה גוי ועבד ואשה בין שלא ראה אותם. וכך מתברר מפירוש **רבינו יצחק בעל ההלכות ז"ל** על התלמוד, שהתפרסם בלשונו בעניין זה. ואמר לי מי שראה טופס קדום של התלמוד, שכתוב בפירושו שלו: 'כדחזי איניש גוי מברך שלא עשני גוי, וכן על עבד ואשה. וטופס זה הוא המדויק **משום שהיקש מסייע לזה**, וכך נמצא בסידור לרבינו עמרם בן שושנא ז"ל.

²² כתב הכסף משנה ביחס להלכה ט: "נהגו העם וכו' אין ראוי לעשות כן וכו'. כלומר **שתי טעיות עושין: אחד שמברכין אותם אחר זמן עשייתם, ועוד שמברכין אותם בין נתחייבו בין לא נתחייבו**. ואין ראוי לעשות כן לברך אותם אחר זמן עשייתן וכן אין לברך ברכה א"כ נתחייב בה".

²³ תשובות ראב"ם, סימן פג, עמ' 120: "השאלה השנייה הזכרתם - יאדירכם האל - שהמנהג פשוט אצלכם מקדם לברך הברכות המפורסמות כמו מתיר אסורים ופוקח עיוורים והשאר כל יום השכם בבית הכנסת, וכבר עיינו בכל מה שהזכרתם בזה. ומה שאנו אומרים בתשובתו הוא שלא אתם בלבד טועים בשאלה הזאת, אלא רוב המקומות ששמענו עליהם עושים כמוכם, רוצה לומר שהם אומרים את הברכות הנזכרות כולן בבית הכנסת ברבים לפני פסוקי זמרה **וכך היו עושים במצרים עד שביטלנו מנהג זה עם שאר ההנהגות הנפסדות שביטלנו**. ומה שצריך שתדעו הוא שאף על פי שנמסר בשם רבינו האי ז"ל ורבינו סעדיה גאון ז"ל מה שנמסר, **הרי האמת, המסייעים לה לשון הגמרא וגם ההיקש כלו, הוא הפך המנהג שנתפשט בעניין זה**, והוא שאין מברכים ברכה אלא בשעתה, בזמן חיובה...". וראה המספיק לעובדי השם, עמ' 232-233, 246. וראה הערות פריימן לתשובות ראב"ם, וראה יד פשוטה להלכות תפילה ז, ט (עמ' רעט-רפב), וראה גם תשובות הגאונים החדשות, מהדורת עמנואל, ירושלים תשנ"ה, סימן כט ובהערות שם.

²⁴ המספיק לעובדי השם, עמ' 246-247. קטע זה הובא גם בראש ספר מעשה רוקח.

נמצא שעיקר החשיבות היא ל"היקש", ומה שמתאים להיקש הוא "המדויק", ויש לזה גם סמך מסדר רב עמרם, אך ברור שסדר רב עמרם הוא לא הסיבה לקביעתו של ראב"ם. בכל מקרה ברור שההיקש גובר הן על דברי אביו והן על דברי הרי"ף (אף ששניהם בדעה אחת)²⁵.

3. הסכמות ראב"ם להשגות הראב"ד

כעת נציג שתי דוגמאות שבהן הסכים ראב"ם להשגותיו של הראב"ד, אם כי הדבר לא מצוין בדבריו במפורש²⁶.

א. כח גברא וכח נתן

כתב הרמב"ם (הלכות ברכות ו, יג-יד):

הכל כשרים ליתן לידיים אפילו חרש שוטה וקטן... **והקוף נוטל לידיים**. השוקת שדולה אדם בידו או בגלגל ונותן לתוכה והמים נמשכין ממנה באמה והולכין ומשקין הירקות או הבהמה, והניח ידיו בשוקת ועברו המים ושטפו על ידיו - לא עלתה לו נטילה **שהרי אין כאן נתן על ידיו**. ואם היו ידיו קרובות לשפיכת הדלי עד שנמצאו המים שטפו על ידיו מכח נתינת האדם - עלתה לו נטילה.

משמע שצריך שיהיה כוח נותן בין אדם בין בעל חיים. וכתב הראב"ד (שם הלכה יג):

הכל כשרים ליתן לידיים וכו' עד והקוף נוטל לידיים. א"א והלא אמרו בגמרא דחולין (קז, א) **דבעינן דניתי מכח גברא**, והוא עצמו כך כתב למטה. ואף על פי שהוא שנוי כן במסכת ידיים (א, ה) לתנא קמא, בעלי הגמרא לא הסכימו כן,

²⁵ דברי הרי"ף הם בברכות מד, ב (מדפי הרי"ף). קודם הקטע שציטטנו מהמספיק לעובדי השם, כתוב כך (עמ' 246): "...ובראותו אשה מברך שלא עשאני אשה, ובראותו עבד מברך שלא עשאני עבד, ובראותו גוי מברך שלא עשאני גוי". הסדר שנקט ראב"ם: אשה עבד גוי, הוא לא כרמב"ם (וכן בתשובות רב נטרונאי גאון, מהדורת ברודי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 108) שנקט: גוי עבד אשה (ובסדר רס"ג, מהדורת דודזון-אסף-יואל, ירושלים תשל"ט, עמ' פט ובסדר רבינו שלמה ברבי נתן מסג'למאסה, מהדורת חגי, ירושלים תשנ"ה, עמ' ח: גוי אשה עבד). אמנם נראה שראב"ם לשיטתו שמברך עליהם רק אם רואה אותם, ואם כן ברור שאדם רואה תחילה את אשתו, ורק בצאתו יראה גוי. (שוב ראיתי מה שכתב נפתלי וידר, במאמרו "על הברכות 'גוי-עבד-אשה', 'בהמה' ו'בור'", סיני פה (תשל"ט), עמ' זז-ק; וכן את מאמרו של מ"ע פרידמן, "רשימות תלמיד בבית מדרש הרמב"ם באמונות ודעות ובהלכה", תרביץ סב, ד (תשנ"ג), עמ' 563 ואילך, שם נמצאת התייחסות של הרמב"ם לטעם ההבדל שבין שלוש ברכות אלו לבין שאר הברכות).

²⁶ לאזכור מפורש של השגות הראב"ד בדברי ראב"ם, ראה ברכת אברהם סימן מג: "וגם כן ראינו בדברי ר' אברהם רבו של ר' יהונתן ז"ל בקושיות שהקשה על אבא מארי ז"ל ובין שראית דבריו בין שנראה לך מה שנראה לו בואו וראו כמה תריצין דבריו ומדוקדקין פירושי". בעניין היחס בין השגות הראב"ד לשאלותיהם של חכמי לוגיל ובראשם רבינו יהונתן, ראה תשובות הרמב"ם, חלק ג, עמ' 42-44. לאזכור מפורש של הראב"ד בדברי הרמב"ם, ראה איגרות הרמב"ם, עמ' תקל: "וכן כשבא אצלנו ר' מאיר החכם היקר, שהיה למד אצל ר' אברהם הרב הגדול שבפושקירש...". וראה שם עמ' תצו.

מורשת אב בכתיבתו ההלכתית של רבי אברהם בן הרמב"ם

ואולי ידעו כי תנא קמא דר' יוסי דפליג עליה יחידאה הוא, ולא הלכתא היא.
**ומהיכא תיתי שהקוף יהיה עליו תורת אדם? וחרש ושוטה וקטן יש להן
מעשה אבל קוף ולא כלום.**

כלומר שלדעת הראב"ד צריך "כח גברא", דהיינו דווקא אדם (ואפילו חרש ושוטה וקטן),
והקוף אינו נוטל לידיים.

וראב"ם כתב ב"תנאי המים שרוחצים בהם" (המספיק לעובדי השם, עמ' 69):

ומהם שתהא אותה יציקה **מכוח אדם** לא שיניח ידיו תחת דלי גלגל המים
שבעל חיים מסובב אותו.

משמע שצריך דווקא כוח אדם ולא כוח בעל חיים, וכדעת הראב"ד ולא כאביו²⁷.

ב. נפילת אפים באדם חשוב

כתב הרמב"ם (הלכות תפלה וברכת כהנים ה, יד):

ואין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן הוא יודע בעצמו שהוא
צדיק כיהושע, אבל מטה (הוא) פניו מעט ואינו כובש אותם בקרקע.

והעיר הראב"ד שם:

אמר אברהם: שאמרו **בירושלמי** (תענית ב, ו): **ובלבד יחיד על הציבור**, ואית
דגרסי: **ובלבד יחיד בציבור**.

וראב"ם כתב (המספיק לעובדי השם, עמ' 144-145):

ובהשתחויית הבקשה גם כן לא אסרו אלא על אדם חשוב אשר הוא בעיני
עצמו ובעיני מי שרואהו בחזקת מי שנענה, ולכן חוששים פן לא יענה ויהיה
צפוי חילול שם... **וכך אמרו בתלמוד: 'אדם חשוב שאני, והירושלמי הוסיף
על זה תנאי נוסף והוא, שיהא יחיד מבקש רחמים על צבור כמעשה שהיה,**
שבו היה יהושע מבקש רחמים על ישראל, אולם צבור אנשים או מי שאינו
באופן זה של מחשבה, אין לגביהם איסור.

²⁷ אמנם ראה פירוש התורה לראב"ם, שמות ל, יח, עמ' תמח: "ואני תמה עליהם ז"ל איך הצריכו ברחיצת
ידיים לאכילה או לקריאת שמע ותפלה שתהיה **מכח נותן** ורחיצה זו לעבודה מבוארת (שהיא) מבלי כח
נותן אלא (מן) הצינורות שנקראו דדים כמו שפירשו במשנת יומא". וראה ויזנברג הערה 46 (על פי הכסף
משנה) שהלשון "כח נותן" הוא כלשון הרמב"ם (ברכות ו, ו) לכלול גם קוף, ובגמרא מופיע "כח גברא".
וצריך תלמוד אם ראב"ם חזר בו או שנקט לשונו של הרמב"ם ולא דק בזה כאן כיוון שאין זה מקומו.
[מה שכתב ויזנברג (בסוף ההערה) שלא מצא חבר לדעת ראב"ם שצריך כוח נותן לקריאת שמע ותפלה,
נראה שכן היא דעת הרמב"ם שכתב בהלכות ברכות ו, ב: "כל הנוטל ידיו בין לאכילה, בין לקריאת שמע,
בין לתפלה, מברך בתחילה: אשר קדשנו במצוותיו וציונו על נטילת ידיים", ומכך שהרמב"ם הזכיר
נטילת ידיים לקריאת שמע ולתפילה בתחילת הפרק העוסק בנטילת ידיים לאכילה, והשווה ביניהם,
משמע לכאורה שכוונתו להשוות את כל נטילות הידיים גם לשאר דיני הנטילה המופיעים בהמשך].

נמצא שראב"ם קיבל את השגתו של הראב"ד²⁸.

נמצאנו למדים מאוסף קטן זה של דוגמאות (שכמובן שאינן כלל הדוגמאות), שלמרות היותו מעריץ נלהב של אביו²⁹, לא הייתה נאמנותו של ראב"ם לאביו "נאמנות גורפת", שבה התבטל בפני אביו, והעתיק מספרו. אלא הייתה זו "נאמנות בוחנת", שבה בחן ראב"ם את דברי אביו על פי מקורות חז"ל, ולאור בחינתו החליט מהי דעתו בעניין, ואותה כתב.

ד. השאיפה אל האמת

אמנם, נראה שדווקא בגילוי סוג זה של נאמנות לאביו, הביע ראב"ם את גודל נאמנותו לדרכו הכללית של אביו, שאך האמת הייתה נר לרגליו, ולא נשא פנים לאיש. ברור לחלוטין, שלא רק תורה זכה ראב"ם ללמוד מפי אביו, אלא גם מוסר, מידות³⁰ והשקפות עולם כלליות.

אחת מהשקפות עולם יסודיות אלו היא השאיפה אל האמת. בעניין זה התבטא ראב"ם (בעקבות אביו) פעמים רבות, ונצטט כמה מקומות.

כתב ראב"ם (תשובות ראב"ם, סימן פב, עמ' 107-109):

העוסקים במחקר בשאלות ההלכה ובעיון בענייני הדת צריך שתהיה כוונת כל אחד מהם להגיע אל האמת ולחזור מהפכה ולא ניצחון הסברה שבאה להם והדעה שעלתה במחשבתם. כי זהו מעשה אנשי הדת שהם עוסקים בתורה לשמה, כלומר בקשת האמת, לא בקשת הניצחון. ואין גנאי נדבק בחכם כשהוא חוזר משגיאה שנקרתה לו או מטעות בדבר שהאמת נעלמה ממנו, אדרבה הוא מקבל שכר מן האל יתעלה על חזירתו מטעותו כשנתברר לו שטעה, כשם שהוא מקבל שכר על החזיקו באמת שההיקש מורה על

²⁸ אמנם ראה יד פשוטה (שם, עמ' רמז) שהציע לפרש שדברי הירושלמי מקבילים לאמור בבבלי וכוונת הראב"ד אינה לחלוק על הרמב"ם, אלא לציין גרסה אחרת בירושלמי, אך מלשון ראב"ם ברור שלא הבין כן.

²⁹ דוגמאות אחדות: ברכת אברהם סימן ד: "לא יסתפק זה לקטני תלמידי אבא מורי ז"ל כל שכן לוי". שם, סימן מו: "דמית שאבא מארי זצ"ל נעלמה ממנו אותה הברייתא שהבאת בקושייתך ושנגלה לך סוד שלא נגלה לו ואתה לא הבנת עניין דבריו ומפני זה נראה לך דאיכא קושיא עליו... ועלה בלבך שאותה הברייתא לא ידע אותה או שמא שכח אותה וראוי היה לך לעיין בדבריו בהלכות תמורה ותראה אם זה הטמון שנגלה לך מפורש בדבריו או לא ואם תמצא אותו מפורש בדבריו תתבונן אם חכם גדול כמונו יסתרו דבריו זה את זה והוא לא ידע או לא ואחר כך אם לא יתבאר לך דקדוק דבריו תשאל על ענייניהם או תקשה עליהם מהם ונפרש לך". מעשה נסים, סימן ד: "הי' יודע כי קושייתך טובה ועיון יפה, אך צריך שתדע כי עיונו ז"ל למעלה מעיון זה ואיננו ממי שיעלם ממנו כמו זה השיעור".

³⁰ ראה למשל תשובות ראב"ם, סימן ד, עמ' 18: "... ומפני זה עשיתי בכבודו כפי דרכי ומנהגי בדרך ארץ וגמילות חסדים ודרך אבא מארי זצ"ל שאני מהלך בה והעלמתי עיני ממידותיו ודעותיו".

אמתותה. ודבר זה מבואר מהנהגות גדולי חכמי ישראל ז"ל שנכתבו קורותיהם למען ייקחו אנשי הדת מוסר מנועם הנהגותיהם. נזכר בתלמוד ששמעון העמסוני ע"ה היה דורש כל אתים שבתורה עד שבא אצל את יי' אלהיך תירא פירש, אמרו לו תלמידי רבינו כל איתים שדרשת מה תהא עליהן אמר להם כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה עד שבא ר' עקיבא ולימד וכו'. **ואל יחשב אחד מחכמי ישראל שידבק בו גנאי כשהוא חוזר מסברה שנתברר שהיא בטלה, אלא הגנאי הוא באמת אצל חכמי האמת להחזיק בטעות ולחלוק על האמת אחרי שנגלתה.** ולכן אני אומר שכל אחד מבעלי פלוגתא הללו ש"צ שבאו אלינו איגרותיהם ושאלותיהם צריך שישבו אל האמת ויעזבו את הפכה ויבקש בפסקיו את הדין ויניח את הפכו, ומה שנוגע להצטדקו הרי פשוט אצל אנשי היושר שהחזיק במה שחשב לאמת עד שנתברר בראיות שהוא בטל³¹.

---

³¹ נציין מקורות אחדים בדברי הרמב"ם לעניין זה: הקדמה למשנה, מהדורת ר"י שילת, ירושלים תשנ"ב, עמ' מג (בעניין הטעם שכתב רבי במשנה חזרות שחזרו חכמים מדעותיהם): "ואמנם קימו שיטת איש, ואחר כך חזרתו מאותה השיטה, כגון אומרו: בית שמאי אומרין כך, ובית הלל אומרין כך, וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי - הרי זה **ללמדך בקשת האמת ובחירת הצדק**, לפי שאלו האנשים הגדולים, המעולים, החסידים, רבי החכמה, שלמי השכל, כאשר ראו דברי מי שחלק עליהם יותר טובים מדבריהם ויותר עמוקי העיון - הודו, וחזרו לשיטתו. **כל שכן וקל וחומר לשאר בני אדם, שאם יראה שהאמת עם יריבו - ייכנע ואל יתעקש.** וזה הוא מאמר ה': 'צדק צדק תרדף', ועל זה יאמרו החכמים: 'הוי מודה על האמת', כלומר, שאתה אף על פי שתוכל לחלץ עצמך בטענות וכוחיות, אם תדע כי דברי זולתך, אשר טענתך עליהם נראית צודקת בגלל חולשתו, או בגלל יכולתך להטעות, הם האמת - חזור לדבריו והריב נטוש". פירוש המשנה אבות, ה, ו בעניין מעלות החכם (מהד' ר"י שילת, מעלה אדומים תשנ"ח): "ולא תהיה בו עיקשות, אלא כאשר ישמע האמת - יקבלה, ואף על פי שאפשר לו לדחות ולהתווכח ולהטעות - לא ייטב זה בעיניו, והוא אומר: 'ומודה על האמת'". וראה שם ה, טז: "מי שיחלוק לא לכוונה פחותה, אלא לבקשתו האמת - יתקיים מאמרו ולא ייכרת דברו". מורה הנבוכים ב, טו (בשם אריסטו. מהד' הרב קאפח): "ומחובת הרוצה לשפוט בצדק שלא יהא שונא את החולקים עליו, אבל יהיה נוח כנה, וינהג בו כפי שנוהג בעצמו בעצם אמתת ההוכחות". בעניין אהבת הניצוח כמונעת מהגעה אל האמת ראה מורה הנבוכים א, לא: "אמר אלאסכנדר אלאפרודיסי כי גורמי המחלוקות בעניינים שלשה. האחד, אהבת ההתנשאות והניצוח, המטים את האדם מהשיג את האמת כפי שהוא...".

אכן הרמב"ם היה מוכן אף לשלם את מחיר השאיפה אל האמת, ראה, למשל, פתיחה למורה הנבוכים: "כללו של דבר: אני הגבר אשר אם נסגר סביבו הדבר, וצר לו המעבר, ולא אמצא עצה ללמד אמת שהוכח אלא על ידי כך שיתאים למעולה אחד, ולא יתאים לעשרת אלפים סכלים - הריני מעדיף לאמרו בשבילי, ולא אחוש לגינוי אותם ההמון המרובים, ואטפל בהצללת אותו הנעלה היחיד ממה שנלכד בו ואורחו במבוכתו, עד שיגיע לשלמות וירוח לו".

ראוי לציין שהרמב"ם אכן נודע בתכונתו זו, ראה, למשל, עדותו של רב שמואל בן עלי ראש ישיבת בגדאד (במסגרת פולמוס חריף עם הרמב"ם בעניין נסיעה בנהרות הגדולים בשבת - תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, חלק ד, עמ' 17): "וידוע ממנו לפי מעלותיו, שהוא מבכר, שיאמרו לו מה שמפוקפק בעיניו ומה שנכנסה בו שגגה עליו...".

ועוד כתב בקיצור במקום אחר (המספיק לעובדי השם, עמ' 67):

ונשאף אל האמת אשר יתעלה אינו רוצה זולתה.

וכך העיד ראב"ם על עצמו (תשובות ראב"ם, סימן קז, עמ' 190-191):

צריכים אתם לדעת ברוכים תהיו אתם וזולתכם, שאין אנו, ברוך ה' יתעלה, ממי שקשה עליו השגת מי שמשיג על דבריו או ישיב עליהם, ולא כל שכן מצד מי שלומד ממנו ומקבל ממנו תוכחה ומוסר, כמו שנראה ממכתביהם היקרים, **אבל אפילו לו השיב עלינו הקטן שבתלמידנו באמת, הודינו לו כמו שציוו נושאי קבלת הדת עליהם השלום והוי מודה על האמת**³² וזהו מה שהתנה הכתוב בדיני ישראל: אנשי אמת.

אדם השואף אל האמת (ומתוך כך מוכן אף להודות בטעותו), יכול גם לחלוק ולא לשאת פני איש. כך כתב ראב"ם (מאמר על אודות דרשות חז"ל, מהד' הרב מרגליות, עמ' פג-פו הנוסח מתוקן על פי: י' אלבוים, להבין דברי חכמים, ירושלים תשס"א, עמ' 150-152):

דע, כי אתה חייב לדעת. כל מי שירצה להעמיד דעה ידועה, ולישא פני אומרה, ולקבל דעתו בלי עיון והבנה לעניין אותה דעת, אם אמת אותה אם לא, שזה מן הדעות הרעות, והוא נאסר מדרך התורה וגם מדרך השכל... ואין הפרש בין קבלת אותו דעת להעמידה בלא ראייה, או בין שנאמין לאומרה ונשא לו פנים ונטען לו, כי האמת אתו בלי ספק, מפני שהוא אדם גדול, הימן כלכל ודרדע, שכל זה אינו ראייה אבל אסור, **ולפי הקדמה זו לא נתחייב מפני גודל מעלת חכמי התלמוד ותכונתם, לשלמות תבונתם בפירוש התורה ובדקדוקיה ויושר אמריהם בביאור כלליה ופרטיה, שנטעון להם ונעמיד על דעתם בכל אמריהם ברפואות ובחכמת הטבע והתכונה, ולומר אותן כאשר נאמין אותן בפירוש התורה, שתכלית חכמתה בידם, ולהם נמסרו להורות לבני אדם, כענין שנאמר: 'על פי התורה אשר יורוך'...** אבל יש לנו ולכל נבון וחכם להתבונן כל דעה וכל מאמר על הדרך שיש להתבונן אותה, ולאמת ולקיים מה שראוי לקיימו, ולבטל מה שראוי לבטלו, ולעמוד מלפסוק הדין במה שלא הוכרע האחד משני הפכים, אמרו מי שאמרו... ועניינים אלו וכיוצא בהם אין להבינם ולהתבונן אותם מפני שהיה גדול העצה והחכמה, אלא מפני הראיות והמופתים שיש עליהם, **וכן אמר אבא מורי ז"ל במורה...**

³² דברים אלו שמעיד בהם ראב"ם על עצמו דומים מאד למה שכתב בעדותו על מנהגו של אביו (המספיק לעובדי השם, עמ' 70-71. צוטט לעיל בפנים).

גישתו זו של ראב"ם (בעקבות אביו), שאין להתחשב בגדלות האומר אלא באמיתות דבריו³³, ספגה ביקורת וראב"ם נאלץ להאריך ולהסביר, ולתמוך יתדותיו באביו עוד יותר (המספיק לעובדי השם, עמ' 176-178)³⁴:

המנהגים הרווחים המפורסמים או שאינם מפורסמים הקדומים או המחודשים הנעשים בנוכחות נכבדים או שאינם נעשים בנוכחותם אם הראיה קובעת את היותם פגומים אין מחויבים ללכת על פיהם מפני שאין זה מן הנמנע שיתברר למאחרים מה שלא התברר למי שקדם להם וזאת אף על הרוב מפני שהמאוחר מקבל בצורה מובנת יותר מה שהקודם כבר טרח עליו וביררו והוא מתפנה לבירור מה שלא ביררו ולהסיק מה שלא הסיקו אותו הקודם משום התעסקותו בזולתו, ועל כן ההנחה המוקדמת שהוסכם עליה בהלכה אצל חכמי התלמוד היא הלכתא כבתראי וזאת למרות שאמרו: גדול צפורן שלראשונים מכריסן שלאחרונים, ואין זה משום שלמות המאוחר על פני הקודם לגבי כל האנשים ובכל המצבים אלא משום שהמאוחר מעיין במאמרי הקדמונים ובונה עליהם ולומד מהם ובאמצעות כללי ההיקש הוא מסיק תוצאות שמחויבים לפעול לפיהן במידה שהדברים הקדומים נכונים והרכבתם והמסקנות מהם הם על פי הכללים המחויבים... אין סיבה אפוא לבעל המחשבה הבריאה והדימוי השלם שיתנגד לדעה שביאר אותה אחד המאחרים באמצעות ראיות נכונות על ידי שיאמר לו מי שקדם לך לא ביאר זאת.

ידוע לך שרבים מהגאונים ז"ל היו משיגים על מי שקדם להם ומגלים מה שנסתר מהם... ואבא מארי זצ"ל למרות היותו נמנה עליהם³⁵ וקורא להם

³³ ראה גם תשובות ראב"ם, סימן מו, עמ' 51: "ולו טעה בו הגאון היותר גדול שיהיה היה בזה טעות".

³⁴ בעניין דעת אביו ראה למשל הלכות קידוש החודש יז, כד: "כל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמתתו בראיות שאין בהם דופי אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראייה שנתגלה והטעם שנודע". פירוש הרמב"ם לפרקי אבוקרט, מהדורת מונטנר, עמ' 4: "ואע"פ שהיה אבוקראט מגדולי האנשים, כל שכן מן הרופאים, בלא ספק, הנה אין רדיפת הזכות בדברי שקר – מעלה". מורה הנבוכים ב, טו: "לפי שכל דבר שהוכח – לא תוסיף אמתתו ולא יתחזק הנכון שבו בהסכמת כל העולם עליו, ולא תגרע אמתתו ולא יחלש הנכון שבו אם יחלקו כל אנשי הארץ עליו". כיוון שהעיקר הוא המופת והראיה ולא האומר, נמצאנו למדים שני דברים:

א. אם האומר הוא אדם פחות ערך מאיזו סיבה שהיא, במקרה שיש ראייה לדבריו יש לקבל דבריו.
ב. אם מוכח בראיות שלא כדברי אדם בעל מעלה, אין לקבל את דבריו, ואין להתחשב במעלתו.
בעניין האחרון ראוי להזכיר את דברי אריסטו שנכנסו לשיח התלמודי – הלכתי עד ימינו, לא מעט בזכות הקדמתו של הרז"ה בעל המאור: "וזה המנהג נהגו כל חכמי העולם כמו שכתב החכם המורה אבן גנאח בהשיבו על המורה הגדול בעל הדקדוק רבי יהודה ז"ל, הזכיר דברי הפילוסוף שהשיב על רבו, ואמר: ריב לאמת עם אפלטון, ושניהם אוהבו, אך האמת אוהב יותר...". (בעניין מקור הדברים אצל ר"י אבן ג'אנת, ראה: ש' אברמסון, מפי בעלי לשונות, עמ' 338-339. "י"מ תא שמע, רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו, עמ' 141 הערה 23).

בחיבורו הגדול רבותי... בכל זאת הוא חולק עליהם במקומות שבהם התברר לו שהאמת לצדו על פניהם, ואף חולק על אביו ז"ל ואומר: ואבא מארי זצ"ל מן האוסרין ואני מן המתירין, כפי שתמצא דבר זה אמור אצלו בהלכות שחיטה בספר קדושה³⁶, ואין גנאי בכך מצד בעלי החכמה והאמונה אלא מצד הצבור כעמי הארץ והדומים להם אשר מחובתם לסמוך על דעת מי שנתמנה עליהם לא שהחכמים ילכו בעקבותיהם בדעותיהם.

מסתבר שגם יחסו של ראב"ם לאביו היה על פי גישה זו. עם כל ההערצה והכבוד שרחש לאביו לא נמנע מלחלוק על דבריו ולבוחנם, והיה זה בהתאם לגישתו של אביו, ומתוך נאמנות להשקפת עולמו³⁷.

---

³⁵ במקום "נמנה עליהם" צ"ל: "מתייחס אליהם". ראה הקדמות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת, עמ' רס הערה 4.

³⁶ ראה הלכות שחיטה יא, י. למקרים דומים, ראה, למשל, הלכות אישות ה, טו; הלכות טוען ונטען ג, ב. וראה איגרות הרמב"ם, עמ' קטו-קטז בהערות המשלימות.

³⁷ יש לציין ששני היסודות שהצגנו בעניין בקשת האמת (לעיל הערה 34), מצויים גם בדברי רבי יהושע הנגיד מבני בניו של הרמב"ם. ראה תשובות רבי יהושע הנגיד, מהדורת רצהבי, ירושלים תשמ"ט, (לא) במשנה תורה, עמ' 77: "וידוע שכל עניין שהוכחה עומדת בסתירה לו אין לשים לב לאומרו ואפילו יהיה הגדול שבגדולים". שם, עמ' 78: "עניין זה אסור לדגול בו ולא להחזיק בו בגלל קדמותו אבל ראוי ללכת אחרי האמיתי מכל מקום ושמע האמת ממי שאמרה".